

ин-те в 1909–1910 акад. г. / В. И. Анисимов. – Москва: Кн. маг. "Высш. шк.", т-ва студ. М.К.И., 1915. – Вып. 1. – 175 с. 6. Сазонов Г. П. Быть или не быть общине? Доклад 3-му отделению Императорского вольного экономического общества 22 ноября 1893 года / Г. П. Сазонов // Труды Императорского вольного экономического общества. – СПб., 1893. – Т. 2. – С. 202–266. 7. ЦДІАК України, ф. КМФ-12, оп. 1, спр. 347, арк. 67. 8. Симонова М. С. Отмена круговой поруки / М. С. Симонова // Исторические записки: историческая литература. – М.: Наука, 1969. – Т. 83. – С. 159–195. 9. Чернышев И. В. Аграрно-крестьянская политика России за 150 лет / И. В. Чернышев. – Пг.: [б.и.], 1918. – 384 с. 10. Гурко В. И. Устои народного хозяйства России: Аграрно-экономические этюды / В. И. Гурко. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1902. – 201 с. 11. Кризис самодержавия в России, 1895–1917 / [Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин, Б. Б. Дубенцов; Ред. В. С. Дякин]. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984. – 664 с.

**Ирина Жиленкова**

### **КРЕСТЬЯНСКАЯ ОБЩИНА В АГРАРНОЙ ПОЛИТИКЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ОЦЕНКИ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ**

*Проанализировано отношение правительственных кругов Российской империи к крестьянской общине в пореформенный период. Охарактеризованы аргументы сторонников и противников этого института. Прослежена эволюция взглядов высших правительственных чиновников и изменения законодательных актов по этому вопросу. На основе конкретных примеров доказана архаичность общины и констатирована необходимость осуществления реформирования сельского хозяйства Российской империи, учитывая общую рыночную конъюнктуру и внутренние экономические тенденции.*

*Ключевые слова: крестьянская община, землевладение, круговая порука, сельское хозяйство, Российская империя.*

**Iryna Zhilenkova**

### **RURAL SOCIETY IN AGRARIAN POLICY OF RUSSIAN EMPIRE GOVERNMENT: ESTIMATION AND LEGISLATIVE INITIATIVES**

*Attitude of Russian Empire government circles towards rural society after reforms is analyzed. Arguments of supporters and opponents of this institute is characterized. Evolution of views of the upper governmental officials and changes of legislative acts concerning mentioned questions are traced. On the base of concrete examples it is proven that society was archaic and leaning on internal economic tendencies it is established that there was necessity in reforming of Russian Empire agriculture.*

*Key words: Rural society, landowning, circular bail, agriculture, Russian Empire.*

**УДК 930:94(3):378.4 (477-25)"18"**

**Антон Крижевський**

### **ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АНТИКОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА У КІНЦІ ХІХ СТ.**

*У статті розглядаються особливості викладання антикознавчого комплексу дисциплін в університеті Св. Володимира у кінці ХІХ ст. Проаналізовано значення університетського статуту 1884 р. для розвитку історико-філологічної освіти в цілому та антикознавства зокрема. Детально розглянуто навчальні плани 1886 і 1890 рр., простежено їх особливості, різницю між ними та наслідки їх впровадження. Встановлено, що класична філологія та суміжні предмети займали привілейоване становище на факультеті. Охарактеризовано основні положення програм іспитів із антикознавчих дисциплін. Висвітлено організацію практичних занять із класичної філології.*

*Ключові слова: університет Св. Володимира, історико-філологічний факультет, антикознавство, університетська освіта, статут 1884 р.*

Кінець ХІХ ст. позначився ревізією університетського законодавства з метою впорядкування управління вищими навчальними закладами Російської імперії. Упровадження нового статуту 1884 р. та багатьох його реакційних норм спричинило різкі зміни в організації навчального процесу на історико-філологічному факультеті у цілому, та у статусі антикознавчих дисциплін зокрема. Тому аналіз навчальних планів, постанов Міністерства народної освіти та норм університетського статуту дозволить висвітлити особливості викладання антикознавства у кінці ХІХ ст.

Варто зазначити, що цілісного наукового дослідження, присвяченого викладанню антикознавчих дисциплін в університеті Св. Володимира немає. Дотичні праці можна поділити на декілька груп. Першу становлять роботи, присвячені аналізу положень статуту 1884 р. та наслідкам його запровадження [1–2]. До другої групи варто віднести історію Київського університету [3–5] та дослідження особливостей функціонування всієї університетської системи Російської імперії [6–7]. Третю групу становлять нариси з історії розвитку вищої освіти в Російській імперії [8–11] та на українських землях [12]. У зазначених роботах питання, пов'язані із антикознавством, розглядаються побіжно. Тому цю розвідку можна вважати першою спробою окреслити специфіку викладання антикознавчих дисциплін в університеті Св. Володимира.

На розвиток антикознавства у розглядуваний період впливали декілька чинників, однак одним із найважливіших був новий університетський статут, затверджений 23 серпня 1884 р. [13]. Його прийняття стало першим досвідом перегляду ліберальних реформ 1860-х рр. законодавчим шляхом. Він скасував університетську автономію, надану ліберальним статутом 1863 р. (вибори ректора радою професорів) і передав призначення професорів, деканів та ректора у відомство міністра освіти [1, с. 65; 2, с. 114–115]. Статут передбачав введення особливого гонорару на користь викладачів. Студенти платили 5 крб. за півріччя на користь університету і по 1 крб. на користь викладачів за ті лекції та практичні заняття, на які вони записалися [11, с. 105–106]. Статутом 1884 р. скасовано поділ історико-філологічного факультету на відділення та об'єднано кафедри римської й грецької філології в одну – кафедру класичної філології. Крім неї на історико-філологічному факультеті в університеті Св. Володимира існувало ще десять кафедр: філософії, порівняльного мовознавства та санскриту, російської мови та словесності, всесвітньої історії, російської історії, географії та етнографії, історії західноєвропейських літератур, історії церкви, теорії та історії мистецтв. Штат історико-філологічного факультету налічував 12 ординарних і 5 екстраординарних професорів [13, с. 463]. Штатну професуру повністю ліквідовано, проте інститут приват-доцентства залишився.

Статут також змінив форми підсумкового контролю знань студентів. Нові екзаменаційні вимоги, розроблені у строгій відповідності із ним, регламентували обсяг викладання на кожному факультеті. Нова екзаменаційна система передбачала скасування курсових іспитів, які замінялися звичайними зарахуваннями семестрів. Це мало б сприяти студентам у зосередженні на заняттях, а не відволікатися постійно на підготовку до іспитів [2, с. 110–111]. У кінці навчання студент складав державні іспити тільки із основних предметів, що негативно відображалось на професійній підготовці фахівців. Державні іспити слугували кінцевою перевіркою не тільки для студентів, але й професорів [8, с. 60–61]. У своєму первинному вигляді статут проіснував лише декілька років, і на початку 90-х рр. XIX ст. певні його статті піддали ревізії.

Найбільшої "шкоди" статут 1884 р. завдав історико-філологічній освіті. Одним із його творців був голова вченого комітету Міністерства народної освіти А. Георгіївський. Він відстоював тезу про те, що класична філологія – "альфа" і "омега" усіх гуманітарних дисциплін, що вона запорука благ і порятунку Росії, яка, на його думку, після 1 березня 1881 р. стояла на краю загибелі. Зразковим навчальним закладом для А. Георгіївського була Лейпцизька російська філологічна семінарія, і він мріяв перетворити історико-філологічні факультети російських університетів в аналогічні семінарії, або, за висловом С. Жебелева, "оранжереї", у яких мала б процвітати єдина історико-філологічна дисципліна – класична філологія [8, с. 62]. Віддзеркаленням цієї ідеї слід вважати новий навчальний план, який вступив в дію з осені 1886 р.

При складанні навчальних планів, історико-філологічний факультет керувався, з одного боку, вказівками міністерства, а з іншого – міркуваннями щодо можливості втілення цих вказівок на практиці [14, арк. 117]. Відповідно до міністерських постанов, факультет розділив предмети на загальноосвітні (були обов'язковими для усіх студентів) і спеціальні (відвідувалися студентами окремих груп спеціалізації). Таких груп факультет виокремив п'ять: словесну, лінгвістичну, філософську, класичну та історико-географічну із додатковим поділом на історичну та географічну [14, арк. 117]. Класична група не була передбачена вказівками міністерства, але факультет вважав її необхідною. Наявність цієї групи дозволила б студентам присвятити себе вивченню стародавнього світу та зосередитися на всебічному ознайомленні з антикознавчим комплексом дисциплін.

У кожній групі спеціальних предметів факультет відділив основні дисципліни від додаткових. Основні предмети були обов'язковими, а додаткові можна було відвідувати за бажанням. Основні предмети, аналогічно як і загальноосвітні, читалися в установленому факультетом порядку, тоді як додаткові, вивчалися студентами у зручний для них час [14, арк. 117 зв.]. У навчальному плані факультет детально вказував порядок та обсяг викладання загальноосвітніх та основних предметів. Додаткові дисципліни були лише перераховані за окремими групами, без будь-яких вказівок щодо обсягів викладання.

Розглянемо більш детально навчальний план на прикладі класичної та історичної груп спеціалізації. До загальноосвітніх предметів, відвідували усі без винятку студенти, відносили латинську та грецьку мову, історію римської та грецької літератури і стародавню історію. Вивчення мов відбувалося упродовж усіх семестрів. Вказівки міністерства передбачали по 3 год. тижнево упродовж всього терміну навчання. Керівництво ж факультету вирішило наступним чином: по 4 год. тижнево на перших чотирьох семестрах і по 2 год. на 5–8 семестрах. Стародавня історія читалася на молодших курсах, а історія античної літератури – на старших. Крім цього, кожен студент упродовж часу перебування в університеті мав відвідувати практичні заняття із класичної філології [14, арк. 115–116 зв.].

До основних предметів класичної групи віднесли грецьку і латинську граматику, історію стародавньої філософії та мистецтва, греко-римські старожитності та ще низку спеціальних занять із класичних мов. До списку додаткових предметів цієї спеціалізації входили такі дисципліни, як порівняльне мовознавство, історія Росії та російської літератури, логіка, санскрит, історія римського права та інші дисципліни (метрика, епіграфіка, діалектологія) [14, арк. 115–116 зв.]. Відзначимо, що студенти з цієї спеціальності мали право не слухати величезну кількість коліс обов'язкових предметів – логіку, психологію, історію Росії та інші. Основними предметами історичної підгрупи були російська та всесвітня історія, історія слов'ян та Церкви. До додаткових відносили римські та грецькі старожитності, історію російської та західноєвропейської літератур, історію філософії та російської мови, державне право та політекономію і статистику [14, арк. 115–116 зв.].

У навчальному плані організацію практичних занять обійшли стороною. Було лише зазначено, що детальні вказівки щодо їх проведення розроблятимуться найближчим часом, а самі заняття проводитимуться з кожного загальноосвітнього та основного предмету [14, арк. 117]. Інша ситуація склалася із практичними заняттями з класичних мов – обов'язкових для усіх студентів. Під час розробки традиційного огляду викладання на 1886–1887 навчальний рік, з міністерства надійшли детальні інструкції для організації практичних занять із класичної філології, які й були повною мірою реалізовані на практиці [15, арк. 114–114 зв.]. Згідно із ними, усіх студентів розділили за рівнем їх знань класичних мов (грецької та латини) на три групи: молодшу, середню та старшу. Кожній групі призначали двох керівників: одного із грецької і одного із латинської мови. На практичні заняття відводилося 4 год. тижнево, по 1 год. передбачалося на тлумачення грецького та римського автора, 1 год. відводилася на усні та письмові переклади із російської на латинську мову, 1 год. – на такі ж переклади на грецьку мову. Тлумачення авторів проходили із залученням до письмових робіт студентів, які готували реферати та опонували один одному.

На жаль, копія розглянутого навчального плану не містить вказівок про кількість годин навантажень із додаткових предметів. Це не дозволяє реконструювати повну картину навчання студента кінця 80-х рр. XIX ст. Проте, можна зробити висновок, що на усіх курсах (крім одного семестру четвертого курсу, коли відбувалася підготовка до іспиту в комісії) з 18 год. на тиждень (мінімально допустима кількість) 14 год. становили обов'язкові заняття із класичної філології: 6 год. виділено на читання та коментування античних авторів, 4 год. – на практичні заняття із класичних мов і 4 год. лекцій – на "реалії" (стародавню історію та античну літературу). Ці заняття вимагали від студентів ґрунтовної домашньої підготовки. Тому у багатьох не вистарчало ні сил, ні часу відвідувати допоміжні курси із обраної групи. Таким чином, новий навчальний план допускав неможливий із загальноосвітньої точки зору аспект, коли випускник факультету міг успішно закінчити університет, не прослухавши ні логіки, ні психології, ні історії російської літератури чи історії Росії і тому подібних дисциплін.

Нарешті, навчальний план негативно впливав на стан класичної філології на факультеті. Хоча сама ідея створення класичного відділення, де в повній мірі був представлений антикознавчий комплекс дисциплін, дозволила б підготувати антикознавців із високим рівнем фахової підготовки. Навчальний план 1886 р. та "фундаментальна" організація практичних занять із греки і латини потребували додаткових годин навантаження. Тому факультет, при підтримці міністерства, активно почав заповнювати вакансії на кафедрі класичної філології та залучати приват-доцентів. З 1889 р. на кафедрі працювало два ординарних (Ю. Кулаковський та Й. Леціус) і один екстраординарний професори (А. Сонні). Останній, після захисту докторської дисертації, у 1897 р., затверджений на посаді ординарного професора. Кількість приват-доцентів постійно змінювалася. У розглядуваний період певний час на кафедрі класичної філології читали необов'язкові курси та проводили практичні заняття С. Бех, Н. Фокков, В. Петр, А. Поспішиль та І. Семенов [16, арк. 24–28; 17, арк. 6–8 зв.; 18, арк. 2–4].

Переформатування історико-філологічних факультетів викликало гостру дискусію між чиновниками Міністерства освіти та професорами різних університетів. Але поки тривали дискусії, історико-філологічні факультети університетів імперії почали підготовку спеціалістів за новими правилами. І вже чотирирічне застосування на практиці нового навчального плану (1886–1890 рр.)

поставило історико-філологічні факультети у скрутне становище. На початок 90-х рр. XIX ст. студентство історико-філологічного факультету університету Св. Володимира збідніло як у кількісному відношенні, так і у якісному. На факультет перестали вступати обдаровані молоді люди, вони не хотіли присвячувати себе виключно класичній філології та учительській діяльності. Якщо до прийняття статуту 1884 р. на факультеті навчалося близько 10 % студентів від їх загальної кількості [19, арк. 4 зв.], то з прийняттям нового навчального плану в 1886 р., їх відсоток починає різко скорочуватися. Негативну динаміку не вдалося покращити й після прийняття іншого навчального плану в 1890 р., який був покликаний дещо знівелювати перевагу антикознавчих дисциплін над рештою предметів факультетського курсу наук [3, с. 22–23]. Таким чином, уже в 1893 р. кількість студентів на факультеті не перевищувала 2,5 % [19, арк. 4 зв.], а на класичне відділення записувалися одиниці.

Відзначимо, що після прийняття статуту 1884 р. кількість студентів в університеті і на усіх факультетах, крім історико-філологічного, постійно збільшувалася. З 1294 у 1882 р. – до 2353 у 1894 р. На історико-філологічному ж факультеті, на усіх відділеннях і курсах, у 1882 р. навчалося 134, а в 1894 році – 53 студента [3, таб. 3].

Загроза дезорганізації навчальної роботи історико-філологічних факультетів, відтік студентів та невдоволення професорів, змусили міністерство у 1889 р. відступити, і спеціалізація на двох старших курсах була відновлена (відділень було три: класичне, словесне або слов'яно-російської філології та історичне, і лише у Санкт-Петербурзькому університеті існувало четверте відділення романо-германської філології). Розподіл студентів відбувався після другого року навчання.

З 1890–1891 рр. на історико-філологічних факультетах імперії впровадили навчальний план, розроблений професорами Петербурзького університету І. Помяловським і М. Владиславльєвим, який мав дещо зняти різницю у навантаженні між антикознавчими дисциплінами і рештою предметів [3, с. 22]. Викладання класичної філології на загальних курсах (1–4 семестри) скорочено до 8 год. (12 год. за планом 1886 р.) на тиждень: по 2 год. на роботу із грецькими і римськими авторами і по 2 год. на практичні заняття із кожної класичної мови [20, арк. 23]. Під час спеціалізації (5–8 семестри) усі студенти, незалежно від приналежності до відділення, відвідували заняття із грецької та латинської мови по 2 год. в тиждень [20, арк. 20–22зв.], а практичні заняття із класичних мов проводилися лише для класиків (по 2 год.) [20, арк. 20 зв.]. Зазначимо, що серед переліку загальноосвітніх предметів (викладалися на перших чотирьох семестрах і були обов'язковими для усіх) залишалася стародавня історія (по 4 год. на історію Греції та Риму) та історія стародавньої філософії [20, арк. 23 зв.].

При вступі на класичне відділення, студенти упродовж чотирьох семестрів відвідували грецькі та римські старожитності (по 4 год. в тиждень), історію класичного мистецтва (6 год.), детальний аналіз основних робіт Платона та Аристотеля (по 2 год.), історію грецької (6 год.) та римської (6 год.) літератур, порівняльне мовознавство (4 год.), санскрит (4 год.), додаткові курси (по 2 год. в тиждень кожного семестру) [20, арк. 20]. На історичному відділенні серед дисциплін, що належали до антикознавчих, студентам пропонували відвідувати практичні заняття з історії греко-римської цивілізації та низку спецкурсів [20, арк. 22 зв.].

Одночасно із розробкою нового навчального плану, внесено корективи у систему іспитів. Перші екзамени в історико-філологічній комісії показали, що студентам не під силу скласти одночасно матеріал всього університетського курсу. Тому міністерство, не задумуючись про полегшення вимог і програм державного іспиту, ввело постановою від 22 серпня 1889 р. півкурсіві іспити [21, с. 11], проведення яких винесли на кінець року. Ці іспити складалися із частини загальнообов'язкових предметів, і перше місце серед них займали стародавні мови. Однак, у відповідності з програмою півкурсівих випробувань, студенти екзаменувалися не з того, що їм викладали в університеті, а з тих грецьких і латинських текстів, які студенти самі вибирали. Зрозуміло, якими міркуваннями керувалися студенти: більшість вибирала те, що менше і що здавалося легше, а головним чином те, що було так чи інакше пройдено у старших класах гімназії. Матеріал, що викладався на університетських лекціях, більшість слухачів залишало без жодної уваги, бо на іспит це не було потрібно. Таким чином, для значної частини студентів заняття класичної філологією зводилося до відновлення у пам'яті, за декілька днів до іспиту, гімназійного курсу [8, с. 67].

Після впровадження такої екзаменаційної системи, іспит із класичних мов студенти складали тричі: на першому курсі, на другому і в комісії. Іспит зі стародавньої історії складав кожен студент, а студенти історичного відділення двічі: під час півкурсівого іспиту і в комісії. Так само екзамен зі стародавньої філософії був обов'язковим для усіх студентів, а для класиків він повторювався в історико-філологічній випробувальній комісії. Таким чином, дещо зменшивши кількість годин із класичної філології, навчальний план залишив домінування антикознавчих дисциплін над рештою факультетських предметів, що не дозволило збільшити кількість студентів на факультеті.

Варто детально зупинитися на вимогах та програмах іспитів в історико-філологічній комісії, у відповідності із якими проводилося викладання тієї чи іншої дисципліни. На кінець 80-х рр. XIX ст. міністерство підготувало спеціальну брошуру, у якій виклало правила, вимоги та програми випробувань у комісії. У подальших редакціях цих брошур змін зазнавали, зазвичай, правила і в меншій мірі вимоги, при цьому програма залишалася незмінною. Після прийняття навчального плану 1890 р., міністр освіти 10 грудня 1890 р. затвердив уточнені вимоги й програми для іспитів в історико-філологічній комісії, які згодом декілька раз перевидавалися [22].

Згідно із правилами, студенти відділення класичної філології складали два іспити із грецької та два із латинської філології (по кожній мові інтерпретація прозаїка і поета у поєднанні із випробуванням по історії літератури і старожитностям). До цього потрібно додати екзамен з історії стародавньої філософії, мистецтва та порівняльного мовознавства чи історії західноєвропейських літератур. У підсумку – 7 оцінок з усіх іспитів [22, с. 7]. Крім цього кожен студент складав ще два письмових екзаменів (переклад з російської на латинську мову та переклад з російської на грецьку з інтерпретацією на латинській) та захищав наукову роботу [22, с. 6–7].

На історичному відділенні складалися іспити із грецької та латинської мов, історії Росії, стародавньої середньовічної та нової історії, а також з історії слов'янських народів, Церкви та з історії нової філософії. У підсумку – 9 оцінок з усіх екзаменів [22, с. 7], до яких додавалися дві за письмові іспити (по одній відповіді по всесвітній та вітчизняній історії) та захист наукової роботи [22, с. 6–7].

Вимоги до складання іспиту з класичних мов для класиків та студентів інших відділень відрізнялися. Випускники відділення класичної філології вибирали двох грецьких (прозаїка та поета) і двох римських авторів та коментували їх твори, показуючи знайомство з історією та особливостями написання тексту, використовуючи прийоми філологічної критики та екзегетики. Студент мав пояснити вибраний уривок з точки зору граматики, стилістики, історії літератури, старожитностей, міфології, а поетичні твори ще й з боку метрики [22, с. 11].

Студенти історичного відділення, складаючи іспит із класичних мов, вибирали по одному автору із числа істориків. При поясненні уривків демонстрували свої знання граматичних та лексичних особливостей, коментуючи описувані у творі історичні події [22, с. 33].

Успішне складання іспиту із грецької та римської літератур вимагало ґрунтовного знайомства з історичним розвитком кожного літературного жанру (епос, лірика, драматургія, історіографія та красномовство). Відповідаючи на запитання стосовно конкретного автора, студент мав продемонструвати знайомство не тільки із часом його життя, біографією та змістом творів, але й із тогочасною літературною критикою та найкращими виданнями. Програма складалася зі списку жанрів літератури та переліку представників кожного із них [22, с. 14].

Програма із грецьких старожитностей складалася з двох частин. До першої (державні старожитності) входили моменти, пов'язані із соціально-економічним розвитком Греції у гомерівський, архаїчний та класичний періоди. Окремими блоками були питання, присвячені Афінам та Спарті. Акцентувалася увага на соціальному складі населення, правах та обов'язках усіх членів суспільства, політичному устроєві, судочинстві, законодавстві та військовій справі. Друга частина (приватні старожитності) вимагала від студентів знань особливостей організації побуту, весілля, різноманітних свят, фізичного та розумового виховання, функціонування господарства та інших аспектів [22, с. 17].

Аналогічно була побудована програма із римських старожитностей. Перша частина складалася із декількох блоків. До першого із них відносили питання з початкового етапу римської історії (територія та населення, народні збори, сенат, влада царя, реформи Сервія Тулія). Другий блок складали питання державного устрою римської республіки: організації влади (магістратури, сенат, коміції), територіального устрою, соціального складу населення, військової справи. До третього блоку входили питання організації та функціонування Римської імперії (управління провінціями, імператорський культ, функціонування колишніх та нових органів влади тощо). Приватні римські старожитності розглядалися за аналогічною до грецьких схемою [22, с. 18–19].

Іспит зі стародавнього мистецтва проводився за ілюстраціями пам'ятників, за вибором випробувальної комісії. Студент мав розповісти короткий нарис епохи, до якої відноситься пам'ятка, висвітлити її історію, якщо вона відома, вказати її значення в історії мистецтва та пояснити її складові частини й особливості, у порівнянні з іншими однорідними пам'ятками. При поясненні архітектурних об'єктів необхідно було показати знайомство із термінологією будівельних і декоративних частин та їх призначенням [22, с. 21].

У програму входили питання із архітектури, скульптури, художнього ремесла та живопису. Також студенти мали продемонструвати знайомство із основними центрами та школами, їх особливостями та досягненнями. Декілька питань стосувалися античних пам'яток Північного Причорномор'я. Варто зазначити, що грецькому мистецтву приділялося значно більше уваги, ніж

римському. Навіть визначні пам'ятки римської архітектури не були включені до переліку питань [22, с. 20–21].

Випробування зі стародавньої філософії ґрунтувалося на текстах Платона й Аристотеля. Від студентів вимагали фундаментальних знань одного із діалогів Платона ("Феетет", "Федон", "Федр" чи "Софіст") і частини (не менше однієї книги) одного із трактатів Аристотеля ("Органон", "Метафізика", "Етика" чи "Про душу"). Студенту необхідно було чітко знати хід думок, докази тих чи інших тверджень, найважливіші філософські питання, що подавалися у творі, найбільш складні місця конкретного філософського твору та їх пояснення. Окрім того, студент мав продемонструвати знайомство із найосновнішими філософськими вченнями у стародавній Греції [22, с. 22].

Програма із стародавньої історії ділилася на три частини. Першу становила історія Стародавнього Сходу, другу – історія Греції, а третю – історія Риму. Питання першої частини стосувалися лише Єгипту, Месопотамії, Фінікії та Ірану, географічного положення, населення, політичної історії, соціально-економічного розвитку, державного устрою, культури та релігії. Програми з історії Греції та Риму вимагали від студента досконалого знання фактів політичної історії та особливостей античної цивілізації [22, с. 34–36].

Упроваджена на початку 90-х рр. XIX ст. організація навчального процесу на історико-філологічному факультеті без суттєвих змін проіснувала до революції 1905–1907 рр. Проте, певні спроби змінити навчальні плани [23], реорганізувати структуру факультету [24], запровадити додаткові заняття [25] та інші дії, покликані поліпшити якість факультетської освіти, неодноразово здійснювалися.

Таким чином, із прийняттям статуту 1884 р. та запровадження нового навчального плану в 1886 р., історико-філологічний факультет перетворюється на "класичну школу". На усіх курсах і спеціальностях головним предметом стала класична філологія та суміжні із нею дисципліни. Засилля антикознавчих дисциплін викликало невдоволення професорів університету та сприяло стрімкому падінню кількості бажаючих вступати на історико-філологічний факультет. Хоча навчальний план 1890 р. і зменшив кількість обов'язкових занять із класичної філології, проте складну ситуацію на історико-філологічному факультеті він не вирішив. Талановита молодь не бажала присвячувати себе історико-філологічним наукам, а на класичне відділення взагалі записувалися одиниці. Така організація навчального процесу негативно впливала на становище антикознавства на факультеті.

#### *Список використаних джерел*

1. Чесноков В. И. К вопросу о влиянии устава 1884 года на университетское историческое образование в России / В. И. Чесноков // Российские университеты в XVIII–XX веках. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. – Вып. 4. – С. 50–70.
2. Щетинина Г. И. Университеты России и устав 1884 года / Г. И. Щетинина. – М.: Наука, 1976. – 232 с.
3. Университет Св. Владимира в царствование Императора Александра III: 1881–1894. – Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого 1900. – 36 с.
4. Історія Київського університету. 1834–1959: до 125-річчя з дня існування / [Відп. ред. Олександр Жмудський]. – Київ: Видавництво Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, 1959. – 628 с.
5. Киевский университет (1834–1984) / [Ответ. ред. М. Белый]. – Київ: Издательство при Киевском университете "Вища школа", 1984. – 203 с.
6. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: От России крепостнической к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 350 с.
7. Посохов С. Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії / С. Посохов. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.
8. Басаргина Е. Ю. Вице-президент Императорской Академии наук П. В. Никитин. Из истории Русской Науки (1867–1916) / Е. Ю. Басаргина. – СПб: Издательство Санкт-Петербургского ИИ РАН "Нестор-История", 2004. – 468 с.
9. Змеев В. Эволюция высшей школы Российской империи / В. Змеев. – М.: ЛАТМЭС, 1998. – 242 с.
10. Иванов А. Высшая школа России в конце 19 – начале 20 века / А. Иванов. – М., 1991. – 392 с.
11. Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года / [Под ред. В.Г. Кинелева]. – М.: НИИ ВО, 1995. – 352 с.
12. Левицька Н. М. Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. М. Левицька. – К.: НУХТ, 2012. – 395 с.
13. Общий Устав Императорских российских университетов от 23 августа 1884 г. // Полное Собрание законов Российской империи. – Собрание III. – Т. IV. – 1884. – СПб., 1887. – № 2404. – С. 456–474.
14. Держархів міста Києва, ф. 16, оп. 323, спр. 237, 246 арк.
15. Там само, оп. 324, спр. 151, 228 арк.
16. Там само, оп. 324, спр. 121, 42 арк.
17. Там само, оп. 334, спр. 175, 20 арк.
18. Там само, оп. 340. спр. 101, 44 арк.
19. Там само, оп. 334, спр. 100, 11 арк.
20. Там само, оп. 469, спр. 162, 26 арк.
21. Бубнов Н. Учебные правила и программы Историко-филологического факультета Императорского университета Св. Владимира / Н. Бубнов. – Киев: Типография

императорского университета Св. Владимира Акц. общ. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1911. – 134 с. 22. Правила, требования и программы испытания в комиссии историко-филологической. – Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева и Ко, 1896. – 64 с. 23. Держархів міста Києва, ф. 16, оп. 334, спр. 100, 11 арк. 24. Там само, оп. 340. спр. 122, 7 арк. 25. Там само, оп. 474, спр. 21, 28 арк.

**Антон Крижевский**

### **ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ АНТИКОВЕДЕНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ СВ. ВЛАДИМИРА В КОНЦЕ XIX В.**

*В статье рассматриваются особенности преподавания антиковедческого комплекса дисциплин в университете Св. Владимира в конце XIX в. Проанализировано значение университетского устава 1884 г. для развития историко-филологического образования в целом и антиковедения в частности. Детально рассмотрены учебные планы 1886 и 1890 гг., подчеркнуты их особенности, различия между ними и последствия их применения. Установлено, что классическая филология и смежные предметы занимали привилегированное положение на факультете. Охарактеризованы основные положения программ по антиковедческим предметам. Рассмотрена организация практических занятий по классической филологии.*

*Ключевые слова:* университет Св. Владимира, историко-филологический факультет, антиковедение, университетское образование, устав 1884 г.

**Anton Kryzevskiy**

### **THE FEATURES OF TEACHING CLASSICS DISCIPLINES IN SAINT VLADIMIR UNIVERSITY AT THE END OF XIX CENTURY**

*The article considered the features of teaching complex of Classics disciplines at the St. Vladimir University at the end of the XIX century. It analyzes the value of the statute of the University in 1884 for the development of the historical-philology education in general and of Classics Studies in particular. There is considered in detail the curriculum 1886 and 1890 emphasize the particular differences between them and the consequences of their application. The article established that classical philology and related subjects occupied a privileged position in the faculty. The author of this article described the programs of Classic subjects. The article considered the organization of practical training in classical philology.*

*Key words:* Saint Vladimir University, Faculty of History and Philology, Classics, university education, Statute of 1884.

**УДК 94(477)**

**Іван Зуляк**

### **КАЛЕНДАРІ "ПРОСВІТИ" – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА (1869–1939 РР.)**

*У статті проаналізовано важливу складову видавничої діяльності "Просвіти" – видання й поширення календарів упродовж 1869–1939 рр. Проаналізовано чинники, які сприяли популяризації календарів товариства серед широкого загалу, охарактеризовано механізм його поширення й передплати.*

*Ключові слова:* "Просвіта", товариство, календар, видавнича діяльність, передплата.

Актуальність досліджуваної проблеми має важливе наукове значення, оскільки дає можливість проаналізувати складову видавничої діяльності "Просвіти" – видання й поширення календарів товариства.

Наукова новизна статті ґрунтується на тому, що у публікації крізь призму аналізу видавничої діяльності товариства упродовж 1869–1939 рр. досліджено змістове наповнення календаря, особливості його поширення серед широкого загалу, місце й роль серед тогочасних аналогічних видань тощо.

Об'єктом дослідження є видавнича діяльність товариства "Просвіти" – як важливий суспільний чинник консолідації українства, формування національної свідомості й популяризації ідей товариства.

Предмет дослідження – видання й популяризація календарів "Просвіти" упродовж 1869–1939 рр.